

М. ГОЛУБЕЦЬ,

**академік НАН України,
директор Інституту екології Карпат НАН України**

У своєму виступі маю намір детальніше спинитися на тезі президента нашої Академії про критичну екологічну ситуацію в Карпатському регіоні, зокрема на повені на Закарпатті. Хочу фаховим оком подивитися на те, що діється в Українських Карпатах і висловити думку щодо шляхів порятунку.

За визначенням Всесвітнього гірського форуму, всі гірські системи світу характеризуються активним екологічним зубожінням, зумовленим господарською діяльністю людини. Воно характерне і для Українських Карпат.

Найпотужнішим потенційним руйнівним чинником на гірських схилах є сила гравітації, яка багатократно посилює руйнівну дію стокових вод. Єдиним природним фактором, спроможним протидіяти цій силі, є рослинність, а звести до мінімуму поверхневий стік може лише лісовий покрив.

Збезлісення Карпат почалося ще у X—XI ст. у зв'язку з розвитком відгінного полонинського скотарства і ростом передгірських поселень. Особливо великого розмаху воно набуло наприкінці XVIII і в XIX ст. у зв'язку з розвитком гутництва, солеваріння, залізничного транспорту, експорту хвойної деревини, деревообробної і нафтодобувної промисловості.

Нищівною для Карпат стала лісоексплуатація повоєнних років (1945—1960 рр.). Дещо меншою, прихованою, вона була протягом 70-х років, коли її зумовлювали потреби у деревині величезних деревопереробних підприємств у Сваляві, Надвірній, Брошневі, Коломиї та інших містах.

Лісистість гір, таким чином, за ці століття зменшилася майже вдвічі (з 98—95 % до 55 %), а на передгір'ях — у 5 разів (до 15—20 %). Знизилася верхня межа лісу по вертикалі на 150—200 м. Поряд з цим знижені і повноти лісостанів, спрощена їхня просторова структура і видовий склад, погіршений санітарний стан лісів. Внаслідок екстенсивної експлуатації полонин вони zdegradували до низькопродуктивних біловусових пустищ. Зрозуміло, що все це спричинилося до погіршення водорегуляційної ролі рослинного покриву, передусім лісового.

Тому маємо підстави стверджувати, що істотна втрата гідрологічних функцій рослинного покриву і вивільнення руйнівних сил гравітації на схилах Українських Карпат формувалося століттями (найінтенсивніше протягом XIX—XX ст.).

Обсяги вирубувань останнього десятиліття і неприйнятні для гірських умов технології лісозаготівель (на великих за площею лісосіках, влітку, тракторним стягуванням з лісосік деревини, знищенням підросту і лісової підстилки) є лише незначним, у межах кількох відсотків, фактором, який посилює повені та інші негативні процеси в горах.

Паводки в Карпатах траплялися і в минулі століття, але не такі часті й руйнівні, як в останні роки. Від 1779 р. їх було 26, у тому числі у ХІХ ст. — 6, у ХХ ст. — 17. Слід мати на увазі, що за умови тривалих зливових дощів немає природної сили чи природного чинника, спроможного зупинити стік води зі схилів. Ліс може лише перетворити поверхневий стік на внутрішньогрунтовий, сповільнити надходження води до русла рік і зробити повінь лагіднішою, розтягнутою у часі та меншою. Тому підвищення лісистості Карпат, підняття верхньої межі лісу, зміна технології лісозаготівель і піднесення культури лісового та полонинського господарств є важливим чинником відновлення природної зрівноваженості в Карпатській гірській системі, але нині недостатнім і не рятувальним. Процес відновлення лісу — затяжний, триває десятиліттями (треба, щоб посаджений ліс виріс і почав виконувати водорегуляційні функції). Тому засоби до порятунку необхідно шукати в інших сферах діяльності.

У середньому за рік на Українські Карпати та їх передгір'я випадає приблизно 33 млрд. куб. м опадів. За нормального розподілу в часі їх трансформує біогеоценотичний покрив, і повеней не буває. З аномальними ситуаціями (наприклад, за три березневі дні ц.р. в басейнах Тересви і Мокрянки випало до 300 мм, а на Закарпатті — у середньому 157 мм, тобто понад 2 млрд. куб. м води, що більш як удвічі перевищує місячну норму березня) не може впоратися навіть первинний біогеоценотичний покрив (за 95 % лісистості), а за умов нинішньої 55 %-ї лісистості — тим більше. Тому повені стають явищем неминучим.

Виходячи з визначення ноосфери В. І. Вернадським, нинішні катастрофічні екологічні явища у Карпатах (повені, селі, зсуви, вітровали, епіфітотії, інвазії шкідників) — це результат розумової (хоча часто — нерозумної) діяльності людини. Тому немає сумніву, що способи захисту й подальшого порятунку може запропонувати лише науковий розум і виробничий досвід. І їх треба використати негайно, бо нинішня підвищена геофізична активність свідчить про те, що подібних повеней можемо чекати не лише з повторюваністю у два—три роки, а й щороку, а то й два—три рази на рік.

Єдиним кардинальним засобом запобігання повеням є затримання води у верхів'ях рік шляхом відновлення десятків водосховищ, зруйнованих за роки радянської влади у цьому краї, та будівництва десятків нових водонакопичувачів, а також регульований спуск води після злив чи весняного сніготанення. Такі водосховища побудувала Словаччина і цим остаточно приборкала стихію. Визначення кількості водосховищ — просте гідрологічне завдання. Хоча воно й не просте в економічному плані. Але, якби сотні мільйонів гривень, витрачених на ліквідацію наслідків, були використані на запобігання стихіям, екологічна, економічна і соціальна ефективність була б незаперечною.

Згідно з четвертим законом Б. Коммонера, «ніщо в природі не дається задарма». Людина десятки й сотні років безоплатно експлуатувала Карпатську гірську екосистему і руйнувала її, аж поки не вивела з динамічної рівноваги. Настала пора віддавати позичене. Або готуватися до ще більших руйнувань і збитків.

Звертаюся до присутнього тут Прем'єр-міністра В. А. Ющенка. Допоможіть, будь ласка, врешті-решт позбутися пошесті комісій. Ні комісіями, ні черговими реорганізаціями «Держкомлісгоспу», ні боротьбою з наслідками запобігти стихіям неможливо. Треба позбутися синдрому пошуку винних, усвідомити реальні причини стихій і вдатися до розумних і ефективних запобіжних заходів.

Найголовнішими з них є: по-перше, гідрологічна організація території, будівництво гідротехнічних споруд і автоматизованої системи керування гідрологічним режимом Тиси і Дністра; по-друге, підвищення культури лісокористування, ведення лісового,

полонинського і водного господарств, передусім максимально можливе відновлення природної верхньої межі лісу і заліснення zdegradovanih лук, відтворення стійких до природних стихій, хвороб і шкідників корінних за складом лісостанів, повернення до Держлісфонду колишніх колгоспних лісів, докорінна зміна технологій лісозаготівель, перебазування їх на канатне транспортування деревини з лісосік, на поступові і вузьколісосічні вирубування лісу, очищення русел й укріплення берегів гірських річок і потоків; по-третє, зміна пріоритетів народногосподарської діяльності і надання переваг розвитку рекреаційної, лікувально-оздоровчої і спортивно-туристичної галузей; по-четверте, збільшення хоча б у три—п'ять разів мережі шляхів і ліній зв'язку як основи соціально-економічного розвитку регіону; по-п'яте, забезпечення моніторингу за структурно-функціональними процесами у регіоні як основи своєчасного прийняття й коригування управлінських рішень.